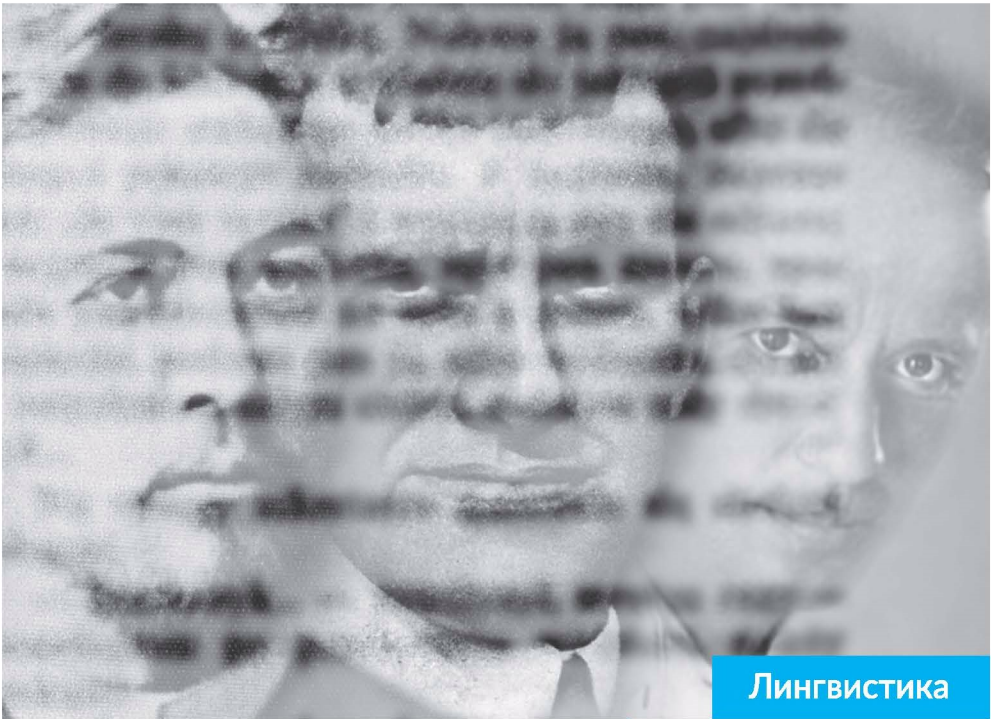

Jarosław Wierzbiński

S

**Szkice ze stylistyki
lingwistycznej**

Очерки по
ЛИНГВОСТИЛИСТИКЕ

Лингвистика

Лингвостилистика

Szkice ze stylistyki lingwistycznej

Очерки по
ЛИНГВОСТИЛИСТИКЕ

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Jarosław Wierzbński

Szkice ze stylistyki lingwistycznej

Очерки по
ЛИНГВОСТИЛИСТИКЕ

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2017

Jarosław Wierbiński – Лодзинский университет, Филологический факультет
Институт русистики, Кафедра языкознания, 90-236 Лодзь, ул. Поморска 171/173

РЕЦЕНЗЕНТ

Andrzej Charciarek

РЕДАКТОР

Urszula Dzieciatkowska

РЕДАКЦИЯ

Bogusława Kwiatkowska

НАБОР И ВЁРСТКА ТЕКСТА

Munda – Maciej Torz

ПРОЕКТ ОБЛОЖКИ

Katarzyna Turkowska

В оформлении обложки использован рисунок: <https://wikimediacommons.org>
Anton Czechow, Mayakowsky_Vladimir, Sholokhov-1938

© Copyright by Jarosław Wierbiński, Łódź 2017

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2017

Издательство Лодзинского университета

I издание. W.08099.17.0.M

Изд. лист 7,8; печ. лист 8,875

ISBN 978-83-8088-773-2

e-ISBN 978-83-8088-774-9

Издательство Лодзинского университета

90-131 Лодзь, ул. Линдлея 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

тел. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI – ОГЛАВЛЕНИЕ

Wprowadzenie – Предисловие	7
---	---

CZĘŚĆ 1 – ЧАСТЬ 1

Rozdział I – Глава I

Językowe ukształtowanie krótkich form narracyjnych w utworach Antona Czechowa.	11
---	----

Rozdział II – Глава II

Kryterium intertekstualności w twórczości literackiej	23
---	----

Rozdział III – Глава III

Język i styl artystyczny utworów Michaiła Zoszczenki	35
--	----

Rozdział IV – Глава IV

Specyfika nowomowy a teksty literackie	47
--	----

CZĘŚĆ 2 – ЧАСТЬ 2

Rozdział V – Глава V

Modele okazjonalnych obrazowań w poetyckiej речи Владимира Маяковского	63
--	----

Rozdział VI – Глава VI

Проявления интертекстуальности в художественных текстах	73
---	----

Rozdział VII – Глава VII

Стилистический феномен эпопеи Михаила Шолохова	83
--	----

Rozdział VIII – Глава VIII

Особенности противопоставляемых синонимов в художественных контекстах	97
---	----

Rozdział IX – Глава IX

Языковая и стилистическая специфика русских микротекстов 109

Rozdział X – Глава X

Поэтическое своеобразие паремиологических изречений советского
времени 117

Indeks bibliograficzny – Библиографический указатель 135

O autorze – Об авторе 139

WPROWADZENIE

Monografia zawiera rozprawy i szkice z zakresu szeroko pojętej stylistyki lingwistycznej. Obejmuje rozległe spektrum zagadnień, gdzie głównym punktem odniesienia są teksty artystyczne Antona Czechowa, Władimira Majakowskiego, Michaiła Zoszczenki i Michaiła Szołochowa. Książka prezentuje rozmaite zabiegi stylistyczne i techniki językowe oraz przykłady twórczego wykorzystywania środków retorycznych wyróżniających ich pisarstwo.

Jednocześnie też książka wydobywa środki językowe, po które sięgali inni twórcy słowa, jak Maksym Gorki, Aleksandr Fadiejew, Irina Griekowa, Konstantin Simonow, Aleksandr Riekiemczuk, Walentin Rasputin.

Rozważania z zakresu stylistyki lingwistycznej wykraczają jednak znacznie poza dyskurs literacki. Tom dostarcza bogaty materiał źródłowy m.in. o tekstach paremiologicznych czy też takich formach narracyjnych, jak zagadki, wyliczanki. Analiza pozostaje w polu semantycznym takich pojęć, jak intertekstualność, neologizmy oraz kategorie semantyki leksykalnej. Zamieszczone szkice charakteryzują się dużą różnorodnością tematyczną i problemową.

Monografia składa się z dwóch wzajemnie uzupełniających się części. W części pierwszej opracowania mieszczą się cztery teksty polskojęzyczne z rosyjskimi ekscerptami, zaś drugą tworzy sześć rozdziałów w całości sporządzonych w języku rosyjskim.

Układ książki pozwala prześledzić różne nurty badawcze w obrębie stylistyki lingwistycznej. W prezentowanym ujęciu problematyka ta nie była dotychczas przedmiotem pogłębionych studiów.

Opracowanie w pewnym stopniu nawiązuje do wcześniejszych moich publikacji, jednakże rozproszonych, również pod względem czasowym, w rozmaitych wydawnictwach zagranicznych (Niemcy, USA, Litwa, Rosja, Białoruś, Ukraina, Kirgizja, Bułgaria, Węgry, Czechy), a także w piśmiennictwie krajowym, w tym w materiałach pokonferencyjnych. Ten stan rzeczy był niewątpliwie inspiracją do przygotowania niniejszej książki, w której zaproponowałem swoistą syntezę dotychczasowych poszukiwań w obrębie stylistyki lingwistycznej. Przywołanie szeregu kwestii ma głębokie uzasadnienie ze względu na podjętą w monografii problematykę. Postrzegam te kwestie w perspektywie historycznej i kulturowej, prezentując własną propozycję interpretacyjną.

Publikacja powstała na podstawie bogatego materiału językowego i została wzbogacona we fragmentach o przypisy, wyjaśnienia i komentarze. Opracowanie w całości stanowi powiązany ze sobą tematycznie zbiór dziesięciu studiów dotyczących najbardziej charakterystycznych zabiegów stylistycznych. Książkę zamyka nota biograficzna.

Monografia jest adresowana do językoznawców, literaturoznawców oraz teoretyków tekstu. Przydatna będzie przede wszystkim studentom kierunków filologicznych, głównie sławistom.

CZĘŚĆ 1 – ЧАСТЬ 1

ROZDZIAŁ I

JĘZYKOWE UKSZTAŁTOWANIE KRÓTKICH FORM NARRACYJNYCH W UTWORACH ANTONA CZECHOWA

Prowadzone studia w dziedzinie lingwistyki tekstu generalnie wyróżnia interdyscyplinarne i komparatywne podejście metodologiczne. Lingwiści coraz częściej odwołują się do wiedzy z zakresu historii, filozofii, literatury, kultury, sztuki, psychologii kognitywnej, mitologii, religii *etc.* (Агранович, Стефанский 2003; Чинки 1996; Яковлева 1994; Карасик 2002; Мамонтов 2000; Пачаи 2002; Вежбицкая 1999). Badaczy tego nurtu zajmują zarówno semantyczne, jak i pragmatyczno-kulturowe uwarunkowania dyskursu, zwłaszcza dyskursu literackiego (Падучева 1996; Солганик 1997; Лабашук 1999; Казарин 2000). Opisują oni ontologiczne i epistemologiczne aspekty języka artystycznego oraz cechy podstawowej aktywności językowej – semiotyczne, logiczne, estetyczne – z punktu widzenia semantyki tekstu (Кронгауз 2001; Фатеева 1998; Лещак 2002; Слышкин 2000; Шейгал 2000).

Przywilejem wielkich mistrzów słowa jest kompresja myśli. Ta manifestuje się oczywiście w tekstach literackich, ale ogniskuje również w tytułach ich dzieł. Zagadnienie to doczekało się już wielu specjalnych opracowań filologicznych (zob. na ten temat m.in.: Гореликова, Магомедова 1989: 13 i *passim*; Хазарегов 1983; Вежбиньски 1998; Ишук-Фадеева 2004), jakkolwiek tak obszerna tematyka badawcza wymaga kolejnych interpretacji oraz gruntownych studiów. Dotyczy to również czołowych przedstawicieli klasyki rosyjskiej, wśród których przoduje Antoni Czechow.

Przedmiotem szczegółowej analizy będą tu krótkie formy narracyjne, jak opowiadania i anegdoty czy też felietony, zbudowane według zasad antonimimacji¹ jednostek leksykalnych.

¹ W kwestii kryteriów antonimiczności jednostek leksykalnych podzielam stanowisko Ludmiły Wwiedienskiej wyrażone w obu częściach Wstępu w SAW, s. 5–33 (Rozwiązanie zastosowanych skrótów zob. na końcu artykułu). W utworach literackich pole kontaktów antonimicznych poszerza się o różne innowacje, np. o antonimy nieskorelowane w sferze pojęć, co jest przede wszystkim zabiegiem artystycznym (zob.: Введенская 1981).

Weźmy na początek krótki tekst pt. *Рыбье дело (Густой трактат по жидкому вопросу)* (4, 37–39)². Nazwa tego utworu może sugerować, że będzie on sporządzony w formie traktatu, czyli utrzymany w konwencji stylu naukowego, zwłaszcza że temat dotyczy istotnej sfery działalności człowieka, jaką jest wędkarstwo. Definicje słownikowe opisują traktat głównie jako rozprawę, dzieło o charakterze naukowym, por. MAS: 4, 396³. Jeśli chodzi o kompozycję, to formalnie tekst utworu odpowiada normom budowy tekstu naukowego, jest bowiem podzielony, jak sam autor zaznacza, na poszczególne punkty i paragrafy. Znajduje się tu rejestr porad adresowanych do amatorów letniego wypoczynku lubiących wędkowanie. Po tych rekomendacjach zaś następuje informacja o jedenastu gatunkach ryb, które można łowić w okolicach Moskwy. Sam temat można by uznać ewentualnie za godny rozprawy naukowej, jednak sposób, w jaki pisarz go realizuje, nie pozwala zaliczyć go do dzieł tego typu.

Przyjrzyjmy się bliżej zachowaniom językowym bohaterów tej humoreski. W wypowiedzi wczasowiczki pojawia się błąd, który ją ośmiesza i kompromituje, por.: *Какую вы имеете полную праву ловить здесь рыбу?* zamiast pytania *Какое вы имеете полное право...*. Zakłócenie językowe polega na niewłaściwym przyporządkowaniu rodzajowym wyrazów, w którym rodzaj żeński zastąpiono nijakim. W innym miejscu mamy do czynienia nie tyle z błędem gramatycznym, co z podmianą samogłoski w rdzeniu słowa, por. *номер* zamiast *номер*. Źródło owej podmiany może tkwić w fakcie funkcjonowania pokrewnej formy czasownikowej *нумеровать* czy też rzeczownika *нумерация*. Nieco dalej użyta została wykolejona postać wyrazu *индивидууй*, podczas gdy istnieją dwie równoprawne formy *индивидуум* i *индивид* (SIS: 196). Ukształtowanie językowe tego tekstu odbiega zatem od stylu naukowego.

W całym utworze można zaobserwować przemieszanie leksyki typowej dla stylu wysokiego i takiej, która charakteryzuje żywą mowę, czyli język potoczny. Reprezentantami stylu wysokiego, książkowego są takie słowa, jak: *весьма, явствовать, денно и ночью* oraz złożenia typu *глубокомыслие, животрепещущий, благотворительный, благоприятный, благодарственный*. Przykładami jednostek stylu potocznego są takie wyrazy i określenia,

² Analizowane teksty i przykłady cytuję według edycji: А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах. Сочинения в 18-ти томах*, Москва 1974–1982. Pierwsza cyfra określa tom, kolejne oznaczają strony.

³ MAS podaje: ТРАКТАТ '1. Научное сочинение, в котором рассматривается какой-л. отдельный вопрос, проблема [...]' (4, 396). Analogiczne objaśnienia rejestruje OżSz: 807. Zob. też BTS: 1338.

jak: даром, сызмальства, ихний, спокон века, пьет горькую, пьтается всякой всячиной; jednostki i wyrażenia gminne typu таперича, объегоривать, ему на все плевать oraz szereg form deminutywnych o charakterze synonimicznym: батюшка, батенька; рыбешка, рыбка. Pojawiają się również określenia antonimiczne: хорошенькие – нехорошенькие (o paniach), a także porzekadło: На то и щука в море, чтоб карась не дремал. Elementy stylu wysokiego i niskiego przeplatają się i występują w tekście naprzemiennie. Co więcej, obserwuje się przemieszanie obu warstw stylistycznych w jednym fragmencie tekstu, por.:

– Денно и ночью должны мы быть готовы, чтоб угодить госпоже щуке... Без ихних благоденств... (4, 39)

Znaczącą grupę stanowi też słownictwo związane bezpośrednio z tematyką utworu: уженье, поплавок, приманка, закидывать удочку, надеть на крючок приманку, удить без приманки, рыба еще не клюет, самая крупная рыба, мелкая рыбешка i inne.

W utworze zwraca uwagę funkcjonowanie słownictwa obcego pochodzenia, np. антрепренер (por. opis okonia: Самцы состоят антрепренерами [...]). SIS odnotowuje dla tego słowa francuską proveniencję i objaśnia: '[фр. *entrepreneur* предприниматель] – владелец, арендатор, содержатель частного зрелищного предприятия (театра, цирка и т.п.)' – s. 46, czyli 'właściciel, przedsiębiorca'. Podobne znaczenie rejestruje m.in. OŜSz (s. 26) i BTS (s. 43) (por. też WSR-P, s. 33). Słowo to na gruncie języka rosyjskiego można traktować jako archaizm. Jest ono ponadto zaliczane do profesjonalizmów używanych zwykle w środowisku teatralnym, czyli nie jest powszechnie zrozumiałe dla odbiorcy spoza tego kręgu. W innym miejscu napotykamy na jednostkę leksykalną третировать (от фр. *traiter* – обходиться, обращаться) w znaczeniu 'traktować' – dziś już przestarzałym (MAS: 4, 407); zob. SIS: 518 i por. BTS: 1343; WSR-P: 808.

Wiele interesujących zjawisk w omawianym tekście dotyczy warstwy leksykalno-semantycznej ze względu na podtytuł, w którym wykorzystane zostały antonimy густой – жидкий⁴, uwypuklające ironiczne stanowisko samego pisarza do istoty tego rodzaju rozprawy. Густой odnosi się w tym wypadku do opracowania, które składa się z szeregu części, wielu paragrafów (MAS podaje dla tego słowa: '1. Состоящий из многих [...] частиц' (1, 358). Жидкий

⁴ SAW rejestruje parę ГУСТОЙ – ЖИДКИЙ w znaczeniu 'С большой концентрацией чего-л., не водянистый / С малой концентрацией чего-л., водянистый' (s. 142).

występuje w znaczeniu przenośnym na określenie sprawy błażej, która nie zasługuje na poważny traktat (por. w MAS: '6. *перен. Разг.* Малосодержательный, необстоятельный' (1, 484)).

W utworze krzyżują się ze sobą dwie płaszczyzny interpretacyjne: jedna dotyczy środowiska wodnego ryb, zaś druga ma związek z gatunkiem *homo sapiens*. W analizowanym tekście nie chodzi przecież o prezentowane gatunki hodowlane ryb (szczupak, okoń, jazgacz, karaś, płoć, lin, leszcz itd.) i sposoby ich łowienia. Autor ukrył w ten sposób ludzi z ich rozmaitymi przywarami i słabościami, nadając rybom określone cechy ludzkie (por., np.: *Тяжел, неповоротлив и флегматичен, как театральный кассир, czy też Бойкий и шустрый индивидуй*). Mamy tu zatem do czynienia z zabiegiem personifikacji.

Pod symboliką określonych gatunków ryb kryją się satyryczne typy ludzkie, przypominające bohaterów Sałtykowa-Szczedriny (por. *Премудрый пескарь, Карась-идеалист*)⁵, zaś wyróżnione jednostki antonimiczne wiążą się w znacznej mierze z charakterystyczną dla Czechowa grą językową.

Odczytanie kolejnego tekstu, zatytułowanego *Говорить или молчать?* (*Сказка*) (2, 373–374), związane jest z kontekstem społeczno-politycznym dziewiętnastowiecznej Rosji. Jest to krótki utwór utrzymany w formie felietonu czy też notatki z pewnego zdarzenia w pociągu.

Ani podtytuł, ani stylizacja na bajkę w początkowej sekwencji tekstu (*В некотором царстве, в некотором государстве жили-были себе два друга: Крюгер и Смирнов*) nie uchroniły go przed cenzurą, która wstrzymała publikację w 1884 r. Tekst został opublikowany dopiero po 45. latach, w roku 1929.

W utworze tym, oprócz wymienionych bohaterów, zarysowana została dość tajemnicza postać „w granatowym garniturze” („в синем костюме”). Jej obecność jest bardzo symptomatyczna ze względu na charakter podejmowanych działań. Osobnik ten najwyraźniej trudnił się donosicielstwem. To on zadenuncjował spokojnego i łagodnego Smirnowa, kiedy ten odważył się na śmiałe uwagi o wolnej myśli w Europie, o sytuacji kobiet w Ameryce i na inne tematy społeczne, co przypłacił dwuletnim więzieniem. Ich rozmowa doprowadziła do zniknięcia Smirnowa na ten okres, po którym tenże pojawił się *бледный, исхудалый, тощий, как рыбий скелет*. Jego „wykroczenie” polegało na prawdomówności i śmiałym wypowiedaniu własnych sądów. Przesłanie utworu w realiach Rosji carskiej jest dość oczywiste, bo piętnujące rządowego donosiciela, lizusa i szpiega.

⁵ Zob. o tym w komentarzu do humoreski Czechowa (t. 4, s. 470). Dane według edycji opisaney w 2 przypisie.

Już sam antonimiczny tytuł kieruje odbiorcę tekstu na odpowiednie tory myślowe i staje się niejako ideowym przewodnikiem całości. Również podtytuł jest elementem ważnym, jako że bajka zawsze zawiera jakąś naukę moralną bądź dydaktyczną, przedstawiając w satyrycznym świetle typowe przywary i pejoratywne cechy ludzkie.

Początek tekstu prezentuje dwie charakterologicznie odmienne osobowości – Smirnowa i Krugera. Przeciwnieństwem skromnego i cichego Smirnowa⁶ jest Kruger – sprytny, elokwentny, mający powodzenie u pań. To Kruger mentorsko poucza swego kompana: pierwszy raz w pociągu:

Молчанием, брат, ничего не возьмешь на этом свете! Ты должен быть боек, разговорчив! (2, 373)

i drugi raz po odbyciu przez tegoż kary:

– А ты не будь глуп, не болтай лишнего! [...] – Держи язык за зубами – вот что! (2, 374)

Uwidacznia się w ten sposób pewien absurd. Kruger, który w pierwszej części utworu mówił o zbawiennej sile mowy, teraz odżegnuje się od tej myśli, twierdząc coś przeciwnego. Potwierdza się przysłowiowa zasada, że to właśnie milczenie jest złotem, że najwyższą cnotą jest trzymanie języka za zębami. Mowa, która na początku miała zapewnić Smirnowowi powodzenie i sukces, okazała się w istocie zgubna, bo pociągnęła za sobą aresztowanie i osadzenie w więzieniu.

Przedstawiona tu opozycja antonimiczna, jakkolwiek skodyfikowana w opracowaniach leksykograficznych (zob. np. SAW, s. 128), otrzymuje w analizowanym tekście rozliczne podteksty.

Inne z kolei antonimy, a mianowicie *большой* – *маленький*, są znaczące dla wymowy ideowej opowiadania *Володя большой и Володя маленький* (8, 214–225). Tu również w antonimicznej parze przeplata się wiele wątków semantycznych. Sam tytuł zaledwie sygnalizuje pewne treści, nie rozstrzyga jednak jednoznacznie tekstowego znaczenia, które można dostrzec dopiero po lekturze całego opowiadania.

Tytułowe zestawienie antonimiczne jest dopiero zwiastunem szeregu innych przeciwstawnych znaczeń, jakie pojawiają się w utworze. Powtórzenie w tytule imienia – to z kolei zapowiedź jakiegoś ukrytego sensu i w pewnej

⁶ Por. ros. СМИРНЫЙ w znaczeniu ‘1. Кроткий, покорный’ (MAS: 4, 155).